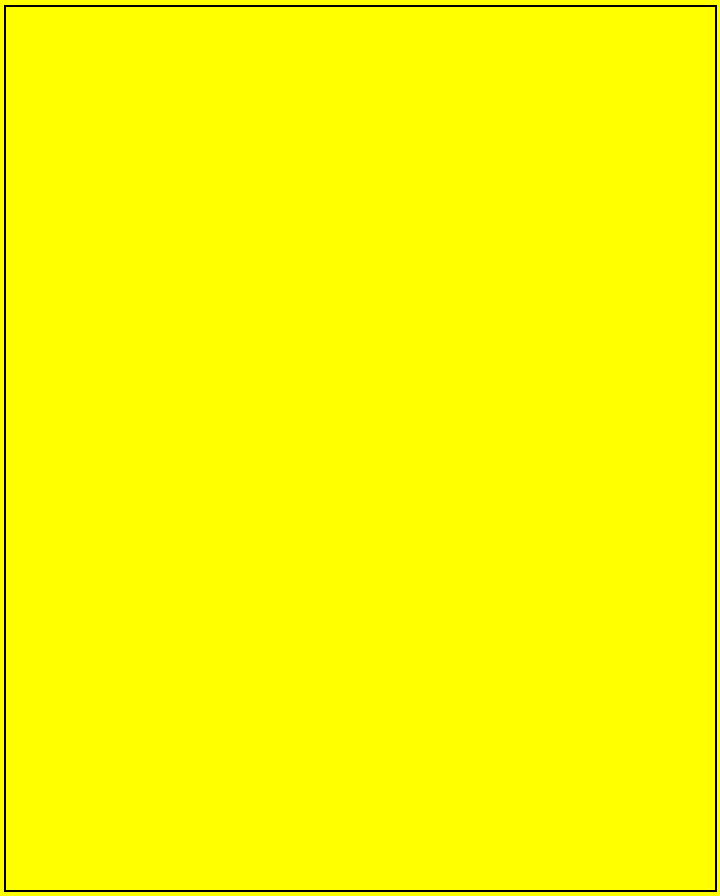

KAPEL

Kasteel De Haar te Haarzuilens

Bouwhistorische opname & waardestelling

KAPEL KASTEEL DE HAAR TE HAARZUILENS

Foto voorzijde: de kapel gezien vanuit het zuidwesten.

Kapel Kasteel De Haar te Haarzuilens

Bouwhistorische opname & waardestelling

Datum: 2 juni 2001

Opdrachtgever: Stichting Kasteel De Haar, p/a Rijksgebouwendienst, Directie 's-Gravenhage

Uitvoering: **BBA**, **B**ureau voor **B**ouwhistorie en **A**rchitectuurgeschiedenis v.o.f.

Julianaweg 1

3525 VA Utrecht

afdeling Bouwhistorie,

tel. 030 263 02 70, *fax* 030 263 01 81, *mobiel* 06 26 170 727

Samenstellers: drs. B. Olde Meierink, ir. A. Viersen, drs. J. Meijman

© Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.

KAPEL

Kasteel De Haar te Haarzuilens

Bouwhistorische opname & waardestelling

BUREAU VOOR

BOUWHISTORIE EN **A**RCHITECTUURGESCHIEDENIS V.O.F.

INHOUD

VOORWOORD 6

GESCHIEDENIS 7

BESCHRIJVING 16

BOUWFASERING 21

PLATTEGROND BOUWFASEN 23

WAARDESTELLING 24

PLATTEGROND MONUMENTWAARDEN 26

AANBEVELINGEN 27

LITERATUUR 28

BIJLAGE: UITTREKSEL BESTEK 1898 29

VOORWOORD

De kapel van De Haar is gelegen ten zuidoosten van het kasteel en is sinds het eind van 19de eeuw opgenomen in het park van kasteel De Haar.

In tegenstelling tot het kasteel heeft de kapel tot op heden slechts zijdelings aandacht gekregen. Om een beter inzicht in de bouwgeschiedenis en de monumentale waarden te verkrijgen heeft de Rijksgebouwendienst aan het BBA, Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis, gevraagd een beperkte bouwhistorische opname met waardestelling uit te voeren. De kapel is opgenomen in het register van Rijksmonumenten.

Het rapport betreft de kapel met toren, sacristie en de crypte. De tuinaanleg rond de kapel is buiten beschouwing gelaten. Het rapport werd samengesteld door drs. B. Olde Meierink in samenwerking met ir. A. Viersen en drs. J. Meijman. Door J. van Meerwijk werd archiefonderzoek uitgevoerd in Het Utrechts Archief (HUA).

De eindredactie werd uitgevoerd door drs. J. Meijman. Voor de waarderings- en bouwfase-plattegrond is gebruik gemaakt van de bouwtekeningen die beschikbaar zijn gesteld door architectenbureau ir. P.D. van Vliet te Loosdrecht.

Voor het onderzoek was vooral de medewerking van het NAI te Rotterdam van grote waarde, met name van mw. M. Potters. Belangrijke inlichtingen inzake de laatste bouwfase ontvingen wij van de daarbij betrokken heer P. Wiegersma te Sint Genesiusrode (B).

drs. B. Olde Meierink

Utrecht, 2 juni 2001

GESCHIEDENIS

De kapel is onverbrekelijk verbonden met het nabijgelegen kasteel De Haar en maakt sinds het eind van de 19de eeuw een wezenlijk onderdeel uit van het ensemble van kasteel, châtelet, stalplein, kapel en park. De kapel was aanvankelijk geen kerk maar slechts een burchtkapel. Het was een dochter van de parochiekerk van Kockengen.[1]

In het midden van de 16de eeuw is het de heer van De Haar gelukt voor de kapel een steeds zelfstandiger status te verkrijgen. Rond de kapel was op een gegeven moment een dorp gevormd, dat in 1748 24 huizen telde. In het concept van Van Zuylen en Cuypers, een middeleeuws kasteel te midden van een groot park, was wel plaats voor het kerkgebouw, maar niet voor de agrarische nederzetting. Deze werd afgebroken. Voor het personeel verrees ongeveer een kilometer verderop een nieuw dorp, huidige Haarzuilens.

Hoewel men in de literatuur vermeld vindt dat de kapel van De Haar uit de 13de eeuw zou dateren, werd de kapel in de bronnen voor het eerst vermeld in 1420, wanneer Gijsbert van de Haar, heer van De Haar, aan zijn neef en naamgenoot Gisbert van de Haar de bij het kasteel De

[1] Het Utrechts Archief (HUA), Kapittel Oud-Munster, inv.nr. 2728. Omschreven in inventaris als een lijst inzake het pastoraat van Kockengen circa 1500. Het is in feite een lijst van meerdere inkomsten en uitgaven. Het pastoraat had recht op 28 landerijen onder Kockengen, Spengen, Teckop, Laag-Nieuwkoop enz. Verder had de broederschap van het O.L.V.-altaar (gesticht in 1461) rechten uit 26 landerijen. Het Maria-Magdalena-altaar had rechten uit 5 landerijen. Tussendoor is de voorgaande pastoor vermeld, die kennelijk met emeritaat mocht. Heer Dirk van Zuylen had hem enkele posten toegewezen als pensioen. Vermeldingen staan ertussen dat van bepaalde posten sinds 1472 of 1473 geen betaling meer is ontvangen; uit vervallen huizen kan geen betaling meer verwacht worden, enkele erfpachters weigeren al tientallen jaren hardnekkig te betalen. Deze lijst maakt een uiterst zorgvuldige indruk en kan dus nader gedateerd worden: kort na 1473, waarschijnlijk voor circa 1480.

In deze lijst is geen sprake van een betaling aan de pastoor van Kockengen wegens gederfde inkomsten door de bouw van een kapel bij huis De Haar. Het mag uitgesloten worden geacht dat een Utrechts kapittel de bouw van een kapel in de naaste omgeving over het hoofd had gezien. Dus de heer van De Haar heeft van hogerhand toestemming gehad [van de paus?], of er was geen enkele bedreiging voor inkomsten, m.a.w. er mocht niks behalve een begrafenis. Daarvoor zou de kerk van Kockengen gecompenseerd moeten zijn; mogelijk door een goederenschenking die naderhand onherkenbaar in de lijst van vaste inkomsten staat.

Haar gelegen Spyershoeve geeft en een andere gelegen op de Lage Haar met bezwaar van een rente van twaalf zilveren ponden.[2]

Deze Gijsbert van de Haer, meestal Gijsbert Bokel van de Haer genoemd, is de eerste Van de Haar waarvan met zekerheid bekend is dat hij op kasteel De Haar heeft gewoond.[3] In 1391 was hij door Gijsbert van Vianen, in zijn hoedanigheid van Heer van Goye bij Houten, beleend met het Huis ter Haar met vrijthof, het gerecht, tins en tienden, negen hoeven land op het Haarveld en tenslotte twee hoeven eveneens op het Haarveld, waarop het huis ter Haar stond. Volgens Huiting is de relatie tussen kasteel De Haar en de in de 13de eeuw genoemde familie van de Haer geenszins eenduidig. Het is mogelijk dat de omstreeks 1300 genoemde Werner van der Haer (ook genoemd Werner van de Lage Haar), die van de bisschop van Utrecht de gerechten Spengen, Kockengen en De Haar in leen hield, zich noemde naar de zuidelijk gelegen Lage Haar en de daar aan de Heikop gelegen boerderij 'Hofstede De Wel', die in 1395 in de bronnen voorkomt als de 'oude hofstede ter Haer'.[4]

In de belening van 1391 wordt de kapel niet genoemd, zodat het niet duidelijk is wanneer de kapel is gesticht. Het is niet aan te nemen dat de kapel veel ouder is dan het nabijgelegen kasteel, hoewel dit geenszins onmogelijk is, daar De Haar een brink bezat, een kenmerk van oude kerkdorpen in het gebied van de stroomruggen, zoals Werkhoven, Cothen en Houten. Deze brink is mogelijk identiek met het in 1391 genoemde 'Vrijthof'.[5]

Het is geenszins onmogelijk dat Gijsbrecht de bouwer is van de kapel op het Haarveld.

Gijsbrecht werd achtereenvolgens opgevolgd door zijn zoon Gijsbert (1429) en kleinzoon Werner (circa 1440); aangezien deze laatste kinderloos overleed, kwam De Haar in bezit van zijn zuster Josina. Zij was in 1434 gehuwd met Dirk van Zuylen, waarmee een nieuw geslacht zijn intrede deed op De Haar. Toen Josina ca. 1446 overleed was haar oudste zoon nog onmondig. De volwassen Dirk werd in 1451 met De Haar beleend.

Dirk speelde een belangrijke rol in de Stichtse burgeroorlog. In 1482 is huis De Haar in brand gestoken en vervolgens zijn de buitenmuren door de burgers van Woerden omgetrokken. Dirk werd van zijn leen vervallen verklaard.

---

2 Cuypers en Luyten 1910.

3 Een Werner van de Haar werd vermeld in 1247 maar ook in 1282, 1285, 1298 en 1307. Mogelijk betreft het hier vader en zoon. Een derde Werner komt voor in de jaren 1336-1368. Deze had een zoon Gijsbert Bokel van de Haar.

4 Huiting 1995, 68, 72.

5 In de bisschoppelijke beleningen [uitgegeven door Maris 1956] is de formule: '*dat huys ther Haer mytten vrythoff ende myt synen toebehoeren*'. Hierbij wordt verwezen naar de vermelding in het leenregister van bisschop Arnold van Hoorn (1371-1378), dat helaas al geruime tijd verdwenen is. Bij de belening werd bij De Haar alleen genoteerd: '*sed in sequentibus non sunt bona specificata*'.

Dirk van Zuylen overleed in 1503, waarna zijn zoon Steven opnieuw werd beleend met huis De Haar. Diens zoon Dirk van Zuylen volgde hem in 1535 op. Hij blijkt het volgende jaar permanent op De Haar te wonen, hetgeen in die tijd vrij uitzonderlijk was.[6] Het aantal bewoonde kastelen was in die tijd zeer beperkt. Zijn financiële positie werd sterk verbeterd door het huwelijk met de erfdochter Josina van Drakenburg, die als bruidschat de huizen Drakenburg, Drakestein en Oudaen meebracht. Volgens de schrijver van de *Tegenwoordige Staat* uit 1772 zorgde het echtpaar dat het kasteel '*deftig vertimmerd werdt*'.[7]

Op 18de-eeuwse tekeningen staan de wapens van beide echtgenoten op de voorwand van het hoofdaltaar afgebeeld (afb. 2). In 1555 gaf paus Paulus VI toestemming om in de kapel van De Haar te dopen. Dirk van Zuylen had om deze gunst verzocht omdat de afstand tot de in Kockengen gelegen parochiekerk te groot was voor de in- en omwonenden van het huis. Eventuele protesten van de parochiekerk, die met verminderde inkomsten werd geconfronteerd, speelden geen rol, doordat de Van Zuylens van De Haar ook de collatie van de kerk van Kockengen bezaten.

In de kapel van De Haar vond in 1565 het huwelijk plaats tussen Elisabeth, de dochter van Dirk van Zuylen en Jan van der Does, heer van Noordwijk. De heren van De Haar mochten hun eigen functionaris kiezen, hetgeen ze ook daadwerkelijk deden. In 1759 vond men nog in een opschrift tegen de muur van het transept: '*Int jaer 1593 den 15 Octob. is heer Hendrick Hermansz Muerinck, vicaris van Oud Munster, capellaen ende castelein van den huyse ter Haer gestorven ende hier in den Heeren van Zuylens graf begraven; wiens ziele in die eeuwige vreugde moet zijn. Amen*'. Muerinck was de laatste kapelaan tot de komst van de predikant in 1634. Muerinck komt niet voor in rekeningen van de officiaal van het aartsbisdom Utrecht en zal dus buiten het bisdom om zijn aangesteld.

Dirk overleed in 1585 en werd begraven in de kapel waar zijn monumentale grafsteen nog steeds aanwezig is (afb. 70). Van zijn zeven kinderen werd de oudste zoon Nicolaas heer van De Haar. Hij overleed reeds in 1602 waarna diens zoon Johan De Haar erfde, en zijn tweede zoon de ridderhofstad Drakenburg. Johan van Zuylen van der Haer, heropende in 1634 de kapel van De Haar na grondig herstel. De Staten en de classis van Utrecht gaven toestemming de kapel door de predikant van Kockengen te laten bedienen.[8] Dezelfde Johan zal in 1636 ook de parochiekerk van Kockengen herstellen. Dit betrof in het bijzonder de zeer bouwvallige toren waar boven de ingang een wapensteen met de wapens van Johan Zuylen van der Haer werden aangebracht.

In 1703 blijkt de kapel ingestort te zijn. Herstel bleef uit want in 1772 moest worden gemeld dat de predikant van Kockengen er de predikdienst zou kunnen verrichten, indien de kapel hersteld zou worden. Dat de kapel niet werd hersteld hangt samen met de verdere geschiedenis van De Haar.

---

6 B. Olde Meierink e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995, p. 31.

7 *Tegenwoordige Staat*, p. 193.

8 HUA, Huis De Haar inv.nr. 399.

Aangezien de enige zoon van Johan Zuylen van der Haer in 1624 ongehuwd en kinderloos overleed, was bij het overlijden van Johan in 1641 de tijd van de familie Van Zuylen op de Haar voorlopig voorbij. Het kasteel vererfde via een kleinzoon van zijn zuster (Johan van Renesse van Moermont) op het Zuid-Nederlandse geslacht Van Stembor. De in 1761 overleden Carel van Stembor bewoonde aanvankelijk nog een deel van het kasteel, maar omdat het kasteel te bouwvallig werd, verliet hij het tenslotte. Hij liet vervolgens de dakbedekkingen en het nog bruikbare hout verwijderen en hiermee een deel der pachtboerderijen herstellen.[9].Kort voor zijn overlijden (1759) had de '*geheymschryver van staat- en kerke der Vereenigde Nederlanden*' het dorpje De Haar bezocht en trof er een '*oude vervallen kerk (...). Wanneer zy is gebouwt, vinden wy nergens aangetekent. Zy dient heden tot een Schuur (...). Den Herbergier en Hospes in het Rechthuis van de Haar, bergt daar in zyn Hooi en Strooi voor de Beesten, Turf en Hout, en wat diens meer is. Zy moet voortyds nog zoo gering niet geweest zyn, als zommige wel zouden denken; want wat aangaat desselfs groote, haren Buyk is 18 treden lang en 9 breed; 't Kruys 6 treden lang, 18 breed, en 't Choor heeft de breette van de Kerk, en is 18 treden lang. Daar is niets meerkwaardigs meer aan te zien, en haar geheele vertooning schynt een Ruïne; alleen ziet men nog in het Choor (waar van de Kap al voor veele is ingestort, en het meerder deel der Muur) Grafkelders, van de voorgaande Heeren van de Haar, zoo als uit Opschriften en Wapens, op de Zarken ingehouwen; klaar te zien is; dog zonder bygevoegt Jaartal. (...) Deese Heer van Zuylens Grafkelder, (...) ziet men midden in het Choor, by de Kruysmuur van de Kerk, en daar tegens nog twee andere, na de zyde van het Oosten; dog die van wegen het overwassen Gras op de Zarken, niet duydelyk en klaar meer te kennen zyn'*.

In de beschrijving wordt geen melding gemaakt van het, weliswaar zeer vervallen, renaissance-altaar dat staat afgebeeld op tekeningen uit 1728 (afb. 2), 1731 (afb. 4) en 1744 (afb. 8). Dit altaar zal in het midden van de 16de eeuw zijn geplaatst. De aanwezigheid van dit rooms-katholieke element is te begrijpen wanneer men bedenkt dat in het begin van de 19de eeuw vrijwel de gehele bevolking van De Haar nog rooms-katholiek was. Mogelijk was het altaar in de tussentijd verwijderd.[10]

Voornoemde grafzerken vindt men wel op de tekening van Jan de Beijer uit 1744 (afb. 8), waarop de kap van transept en koor inderdaad niet meer aanwezig staat afgebeeld.

Na het overlijden van Carel van Stembor erfde zijn neef Anthony van Zuylen van Nyevelt het voorvaderlijke slot De Haar. Hij zou op zijn huis Snaafsburg bij Maarssen blijven wonen. Via vererving kwam De Haar veertig jaar later (in 1801) in het in bezit van een andere tak van Van Zuylen van Nyevelt, die omstreeks 1680 uitgeweken was naar de Spaanse Nederlanden en in Brugge de functie van postmeester voor de prins van Thurn en Taxis vervulde. In de eerste helft van de 19de eeuw woonde deze tak in Brussel. In 1852 bouwde Gustave van Zuylen in het dorpje Saint-Etienne bij Nice een fraaie villa, waar zijn zoon Etienne in 1860 werd geboren.

---

[9] Van der Tak 1862, kol. 386.

[10] Een onderzoek in de notulen van de classis Utrecht zou hierover uitsluitsel kunnen geven.

Vooral in de loop van de eerste helft van de 19de eeuw zou de toestand van de kapel, in het bijzonder het koor en transept steeds slechter worden, hetgeen ook uit de vele tekeningen (afb. 9-12) duidelijk wordt. Op de kadastrale minuut van 1832 (afb. 1) werd het noordertransept niet meer aangegeven. Als in 1862 de gemeentearchitect van Rotterdam, C.B. van de Tak, De Haar bezoekt, is de toestand nog verder achteruitgegaan. Hij schreef: '*De toren en een groot gedeelte dier kerk zijn met een pannen dak voorzien. Zij is thans aan de dienst van den landbouw gewijd, en wordt tot dorschvloer, wagenschuur, bergplaats van hooi enz. gebezigd. Voor zooverre die kerk afgedekt is, bestaat zij uit de bovengenoemde* [betr. beschrijving kasteel] *soort baksteen, op dezelfde wijze bewerkt. Ook bevindt zich van boven om den toren een geprofileerde band van dezelfde steensoort; zij zal dus, voor zooverre het overdekte gedeelte betreft, misschien van gelijken ouderdom zijn. Het koor of kruisvormig achtergedeelte der kerk is van eene ander soort baksteen gebouwd, die in grootte gelijk is aan de tegenwoordige utrechtsche moppen. Van dit gedeelte bestaat echter niets meer dan een eindgevel en eenige overblijfselen van geringe hoogte, die ten deele de rigting of den vorm aanwijzen. In het koor liggen drie blaauwe grafzerken, tot dekking der kelders, die, naar men zegt, ongeveer vier el diep zijn. Op twee dier zerken zijn geslachtswapenen en opschriften gebeiteld, die betrekking hebben op de familie der heeren VAN ZUYLEN. Voor zooverre ik geïnformeerd ben, behoorde de kerk steeds aan de eigenaars van het kasteel, en werd het door hen tot nog in deze eeuw vergund de lijken van partikulieren er in te begraven. Doch het is meer dan eene eeuw geleden dat er godsdienstoefening in gehouden werd. De dienst was die der protestanten; voorheen zal de kerk echter vermoedelijk aan de katholieken behoord hebben, zoo als af te leiden is uit een, aan een der deuren in den muur ingemetseld, hardsteenen halfbolvormig wijwatervat. De houten kap, die het pannendak draagt, is van eene ruwe konstruktie; doch van een daaronder geplaatste welfvormige houten plafonnering is het geraamte nog grootendeels aanwezig, hetwelk zeer net uitgevoerd is en uit halfronde bogen bestaat, waarvan die welke tot bevestiging der beschieting dienden vierkant bezaagd, en die welke in het gezigt waren, met banden van gothiek profil voorzien zijn, zijnde de kruis- of vereenigspunten dezer bogen, met een op gelijke wijze geprofileerde middenrib, met rosetten versierd. In dezen stijl is ook behandeld het steenen gewelf in den toren, zijnde een kruisgewelf met gevoegde ribben en bepleisterd. Ook de raamvormige versieringen aan den toren, hoewel door de grootte der steenen slechts tot eenvoudige banden geprofileerd, getuigen van een nette werkhand. (...) Van eene fijnere profilering is het uit een kleinere steensoort gemaakte raam in den nog bestaanden eindgevel van het kruis der kerk. (...) Wijders is het metselwerk, zoo van de kerk als van het kasteel, ten aanzien van het verband niet met netheid behandeld, waarvan de ongelijke afmeting der steenen welligt oorzaak was, zijnde het overigens van buiten gevoegd en van binnen gepleisterd. De metselspecie is schulpkalk, zoo als uit de aanwezige schulpjes blijkt; hij is tusschen de steenen zeer wit en laat zich gemakkelijk fijn wrijven. De metselsteenen der groote soort zijn broos, en op de breuk van eene helder roode kleur; terwijl die van de kleine soort in hardheid en kleur gelijken op de tegenwoordige waalklinkers. Behalve deze beide steensoorten is ook nog*

van een derde, zeer kleine, soort gebruik gemaakt tot digting en versiering van een der gothische kerktorenramen, die op het gezigt nog kleiner zijn dan de kleine ijsselsteen (...)'.[11]

Grote veranderingen vonden plaats aan het eind van de 19de eeuw. In 1887 huwde Etienne Gustave Frédéric van Zuylen van Nyevelt met de rijke erfdochter Hélène Caroline Betsy barones de Rothschild, waardoor hij over grote financiële reserves kon beschikken. Al tijdens het huwelijksfeest had Victor de Stuers het bruidspaar gewezen op de mogelijkheid van herbouw van het voorvaderlijke slot in Nederland. Van Zuylen was onder indruk van het idee om het voorvaderlijke kasteel te herbouwen en dit als zomerverblijf te gebruiken, wanneer het in Zuid-Frankrijk te warm was. Na het overlijden van zijn vader in 1890 kon Etienne van Zuylen van Nyevelt over De Haar beschikken.

De ruïneuze staat waarin de kapel zich toen bevond staat beschreven in een rapport aan het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap uit 1891: '*Op eenigen afstand* (d.i. van de ruïne van het kasteel*) zijn de overblijfselen van de Kerk. Hierin bevinden zich:*

de Toren nog in zeer goeden staat, eenige bouwkundige details zooals de gotische tufsteenen roset aan de sluitsteen van het kruisgewelf en de fraaie traceeringen boven den deur, maken het bewaren van den toren wel waard.

Het schip is nog gedeeltelijk aanwezig en is voor varkenshokken in gebruik.

Het transept, waarin nog kort geleden een fraai gotisch venster was ingestort en verdwenen.

van het Koor is evenzoo noch muur noch dak aanwezig, maar de vloer is zichtbaar en hoogst belangrijk derwijl zich daarin eenige oude grafzerken bevinden; onder anderen een fraaie middeleeuwsche van "Dirc va Zuyle van de haer" (waarschijnlijk de eerste van Zuylen die zich van de Haer noemde, nadat hij in 1451 met het slot werd beleend) en een zeer goed gebeeldhouwde 16e eeuwsche met opschriften en wapens van Dirk van Zuylen van Zevenster en zijn vrouw Josina van Drakenborch (waarschijnlijk de ouders van Dirk van Zuylen die in 1535 de Haar 'deftig' herbouwde). Deze zerken, althans de laatste moeten in elk geval in betere bewaring worden gebracht, het door vervoer naar een museum, hetzij door ze op de plaats zelf overeind te zetten, 't liefst door er een overkapping op te slaan of het geheele koor te restaureren, waarvoor de fundamenten zoowel als de teekeningen van vroegeren toestand nog aanwezig zijn.

Wij vertrouwen, dat door U pogingen aan gewend zullen worden de eigenaar van de ruïne van het kasteel de Haar te bewegen uitvoering te geven aan bovengenoemde herstellingen en hebben de eer te zijn De commissie van Advies. (...)'.[12]

---

[11] Van der Tak 1862, kol. 384-385.

[12] NAI Rotterdam, Cuypersarchief d271. '*Rapport aan het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap inzake de Ruïne van het Huis de Haar*, geschreven door de Commissie van Advies. Amsterdam 15 oktober 1891'.

Een zelfde beeld van de kapel in die tijd schetst J.H. Hofman in een artikel in de krant *Het Centrum*. Hij zegt over de kapel dat deze op zijn oude grondslagen wordt hersteld. '*Het oude torentje, dat ook zal worden vernieuwd, heeft de verwoesting der eeuwen doorstaan.*' De zuidmuur stond nog, de aanzet van de kap was zichtbaar. Aan de oostelijke torenmuur was te zien waar de nok had aangesloten. Er waren varkens in de toren gehouden. In het dakloze middenschip was een houten schuur voor fokvee, getimmerd van eikenhout uit de tonvormige kapbetimmering van de kapel. Oudere bewoners zouden nog gezien hebben dat alle muren overeind stonden en dat er nog glas-in-lood zat in het venster van de zuidelijke kruisarm. In 1844 hing de klok nog in de toren. De baksteen was '*Vechtsch*' met langs de vensters profielstenen afgewisseld met zandsteen. Inwendig was de kapel witgepleisterd. Het schip stond nog overeind '*doch was vernedert tot eene schuur*' en diende tot opslag van hooi.[13]

Aangezien zich onder het transept en het koor een grafkelder bevond, moest deze bij de herbouw zoveel mogelijk worden ontzien. Een niet-gedateerde tekening (waarschijnlijk laat-19de-eeuws) toont een centraal onder transept en koor gelegen, langgerekte ruimte van ca. 7 meter lang en 2 meter breed, overkluisd met een gedrukt tongewelf; de toegang via een trap ('*entrée du caveau*') bevond zich ter hoogte van de overgang van schip en transept (bij een '*ancien mur*').[14]

In 1899, tijdens de restauratie van de kapel, liet Etienne van Zuylen in aanwezigheid van een aantal priesters de grafkelder openen. De stoffelijke resten van tenminste achttien overledenen werden aangetroffen, die vervolgens in een loden kist zijn bijgezet in de grafkelder[15]. Etienne was streng rooms-katholiek. De pastoor van Vleuten moest dagelijks een mis opdragen voor het personeel van De Haar dat rooms-katholiek diende te zijn.[16]

---

[13] HUA, Collectie Rijsenburg [de aantekeningen van J.H. Hofman] inv.nrs. 1285 [vnl. beleningen De Haar] en 1799. Zondagsblad van Het Centrum 1 april 1893?

[14] NAI Rotterdam, HAAR t99.1. Doorsneden, aanzichten, plattegronden van het oude familiegraf in de kerk, schaal 1 op 20. 3 bladen.

[15] **1.** HUA, Collectie Rijsenburg inv.nr. 1799. Krantenknipsel Het Centrum 6-12-1899: 18 doodshoofden en verder gebeente van heren van De Haar in loden kist in grafkelder herbouwde kapel.

2. NAI Rotterdam, HAAR d 79. Stukken betreffende het plechtig begraven van 18 schedels en een groot aantal beenderen van voorouders van de familie Van Zuylen in grafkelder van de kapel in De Haar. 1899. Handgeschreven briefje: '*Ten jare O.H.J.C. 1899, op O.L.V. Geboorte Avond, Heeft Etienne G.F. baron van Zuylen van Nyevelt van de Haar, huidige heer van het Huis ter Haar, dezen grafkelder doen openen en, ter piëteit en hulde aan zijn voorgeslacht doen opnemen en in deze kist plaatsen de erin bevonden 18 schedels en menigte beenderen, aardsche overblijfschels zijner hier in de 15e en 16e eeuw begraven voorouders R.I.P.*'.

[16] HUA, Collectie Rijsenburg inv.nr. 1799. Twee brieven van de pastoor van Vleuten aan J.H.

In 1898 begint de herbouw van de kapel naar ontwerp van P.J.H. Cuypers en J.Th.J. Cuypers (bestek '*Pour les architectes: JOSEPH TH.J. CUYPERS*', gedateerd: '*Amsterdam, le 3 Mars 1898*').[17] De bouwtekeningen, gedateerd 21 maart 1898, zijn gesigneerd door J.Th.J. Cuypers (afb. 94-95).[18] Voorafgaand aan de bouw zijn opmetingstekeningen gemaakt van de bestaande toestand van het grondplan, de toren (afb. 91) en het zuidertransept (afb. 92-93).[19]

Het bestek betrof volgens paragraaf 1: de *restauratie* van de nog bestaande delen en de *reconstructie* van de verdwenen delen van de kapel met de toren en de sacristie *overeenkomstig de opmeting van de ruïne* en het ontwerp van de architect. Paragraaf 5 bepaalde dat de aannemer alle funderingen en muurwerk zorgvuldig moest inspecteren, ten einde alle loszittende delen (begroot op 2 m^3) weg te nemen, alvorens het nieuwe werk aan te vangen. Ook een deel van het oude houtwerk moest worden hergebruikt: paragraaf 18 bepaalde dat het timmerwerk van schip, koor en transept diende te worden uitgevoerd overeenkomstig het oude timmerwerk dat ter plaatse bewaard was. Een stuk van elke verschillende vorm van het oude timmerwerk zal in de nieuwe constructie worden gebruikt.

Aan de zuidoostzijde van het koor verrees een grotendeels rechthoekige sacristie die met een portaal met het koor was verbonden. De toren werd met een geleding verhoogd en voorzien van een hoge naaldspits. De grafkelder werd hersteld en de 16de-eeuwse zerken herlegd. De kapel kreeg een korbeelstellen met sleutelstukken en houten spitsboogvormige tongewelven met

---

Hofman.

[17] **1.** NAI Rotterdam, HAAR d 71. 1892-1914 Bestekken voor baron Van Zuylen van PJ.H. Cuypers, J.Th.J. Cuypers en C.A. Huijgen. Besteknr. 33b, herbouw van de kapel (Sectie I), 1898. 'Travaux de restauration du château de Haarzuylens. Réconstruction de la chapelle. Année 1898-99. Cah. de charges no. 33b. Section 1. Dr. P.J.H. Cuypers. Joseph Th. J. Cuypers, Architectes.'

2. Anoniem (gesign. J.H.W.L.), 'Het kasteel Haarzuylen', in: *Bouwkundig Weekblad*, 18 (1898), nr. 16, 16 april 1898. Bezoek van negen studenten van de Polytechnische School onder leiding van Professor Gugel en zijn assistent de heer Van de Sandt op 2 april 1898. Ontvangst door Joseph Cuypers. '*(...) Binnenkort zal worden begonnen met den opbouw der vroegere slotkapel, die thans tot op de grondmuren gesloopt is*'. (In het volgende nummer is een rectificatie geplaatst: de oude kapel is niet afgebroken, zoals de tekst doet vermoeden, maar langzamerhand vervallen en ingestort.)

[18] NAI Rotterdam, HAAR t701.

[19] **1.** NAI Rotterdam, HAAR t96.2. Plattegrond van de kapel en toren in potlood en inkt op transparant (zeer slechte staat), schaal 1 op 20.

2. NAI Rotterdam, HAAR t476. Blad 476 opmeting transept binnenzijde. Blad 476A, opmeting toren. Blad 476B, opmeting transept buitenzijde.

ribben. De kerk fungeerde aanvankelijk als een eenvoudige dorpskerk met een hoofdaltaar in het koor en een zijaltaar in beide transeptarmen. De muren werden gewit (de neggen van de vensters versierd met sjabloon-schilderingen [afb. 16]) en er werden glas-in-loodvensters in neogotische trant aangebracht.[20]

Uit de jaren 1914-1917 dateren diverse tekeningen met uitbreidingsplannen van de kapel. Deze plannen behelsden de verbouwing van de kapel tot grafkapel en zijn waarschijnlijk ingegeven door de tragische dood in 1912 van de oudste zoon van de baron, Hélin van Zuylen, tengevolge van een auto-ongeluk in België. Diverse plannen omvatten onder meer het aanbrengen van stenen gewelven, zijbeuken, straalkapellen en een verwarmingsinstallatie (afb. 17 en 18). Uiteindelijk (wanneer is nog niet duidelijk[21]) is alleen in het zuidertransept de graftombe voor de overleden zoon geplaatst (afb. 69) en in een latere fase, na 1934, een tweede graftombe (afb. 68) in het noordertransept, voor de baron, de *réédificateur* van De Haar. Om de tombes daar te kunnen plaatsen moesten de zijaltaren tegen de oostwand van de transeptarmen worden verwijderd.

De volgende bouwfase vond plaats in de jaren 1926-'28.[22] In deze fase kreeg het interieur van de kapel het huidige aanzien. De vloer, tot dan gekleurde tegels[23] in geometrische patronen (afb. 16) zoals nu nog aanwezig in het portaal tussen koor en sacristie, werd vervangen door een mozaïekvloer.[24] De kapconstructie kreeg een eiken omtimmering en met de tongewelven een

---

[20] NAI Rotterdam, HAAR t491. (Kerk) Ontwerpen van glas-in-lood voor verschillende vensters (39 bladen) met uitgeknipte vormen (58 bladen) voorzien van een lettercode, schaal ware grootte, 1 op 10. 97 bladen. Deze archiefstukken zijn nog niet gezien.

[21] NAI Rotterdam, HAAR t705. Blauwdruk '*Kasteel Haarzuylens / kapelvloer / schaal 1 a 50 / bestek 414 / blad no. 1 / Roermond 7 januari 1926 / de architect*'.De grafmonumenten staan, 180° gedraaid, aangegeven op deze plattegrondtekening ten behoeve van de kapelvloer uit 1926.

[22] NAI Rotterdam, HAAR d33. Correspondentie over kasteel de Haar in Haarzuilens (met name over de kapel) tussen J.Th.J. Cuypers en baron de Zuylen de Nyevelt de Haar, 1925-1931. O.a. brief van Cuypers aan de baron, d.d. 23 januari 1925, inzake het bestek voor werk aan de kapel en verbouwingskosten van de kapel in haar vroegere staat, met de keuze voor een eenvoudige of een rijkere uitvoering.

[23] Het bestek van 1898 noemt blauwe plavuizen op een bakstenen vleilaag.

[24] NAI Rotterdam. HAAR t705. Vloeren in marmer, mozaïek en parket, 1925, 1926, ook voor het portaal van de sacristie, ondertekend en gesigneerd door J.Th.J. Cuypers, met vermelding van bestek 414, devis nr. 580 en 580 in een hokje, 580A in een hokje, DAC 7, bladnummer 1, schaal ware grootte, 1 op 10, 1 op 20, 1 op 50. 12 bladen.

decoratieve beschildering in art-décotrant.[25] De vensterneggen kregen een decoratieve beschildering in dezelfde trant. De wanden van schip, transept en koor kregen een lambrisering van marmeren platen waarop de 23 heren van De Haar sinds 1165 staan beschreven.[26]

Ook is toen verwarming aangelegd, waarvan de zogenaamde calorifère (verwarmingstoestel) (afb. 84) werd geplaatst in een nieuwgebouwd stookhok met kolenberging, gesitueerd in de ruimte tussen het portaal (tussen koor en sacristie) en het zuidertransept. Hiertoe werd de buitentoegangsdeur van het portaal verplaatst naar de huidige plaats.[27]

De laatste bouwfase dateert uit de jaren 1959-'64. De kapel is toen uitgebreid met een achter de sacristie gelegen, geheel onderaardse crypte (afb. 86-90).[28] In deze crypte zijn in de loop van de tijd een viertal marmeren graftombes geplaatst. Het interieurontwerp werd uitgevoerd door de kunstenaar Pieter Wiegersma. In nauw overleg met de opdrachtgever Egmont van Zuylen van

---

[25] NAI Rotterdam. HAAR t701. O.a.:

1. Tekening '*Kapomtimmering 1 op 20. Bestek no. 414. Blad no. 31. Werk D.A.C. 1926. Order CCO* (= Cuypers & Co.) *478*'. Aanzichten van spanten schip, koor en transept. Bij die van het schip staat op de trekbalk geschreven: '*nieuw aan te brengen balken, 3 zijden bekleeden*'. Op de bijbehorende doorsnede is te zien dat hier twee "baddingen" vanonder en opzij van een eikenhouten omtimmering worden voorzien. De balken in koor en transepten blijven als bestaand. De houtlijst vermeldt: stijlen makelaar 6 mm bekleding, makelaar 1-2,8 mm, balk 2,8 mm, onderbekleding 2,8 mm, blokkeels 6,2 mm, korbeelbekleding 1-2,8 mm en muurstijl 3 mm.

2. Gekleurde tekening met de decoraties op de korbeelstellen etc., schaal 1 op 10. '*Décoration de la charpente, des poutres et de la voûte en bois de chêne. Planche no. 33. CCO. 819.*' oktober 1926. Met stempel '*Kunstwerkplaatsen Cuypers & Co*'.

[26] NAI Rotterdam, HAAR d33. Correspondentie over kasteel de Haar in Haarzuilens (met name over de kapel) tussen J.Th.J. Cuypers en baron de Zuylen de Nyevelt de Haar, 1925-1931. Brief van Jos Cuypers aan De Greef (= opzichter De Haar) van 29 november 1928 inzake vochtige muren van kapel en toren. Hierin wordt geadviseerd zogenaamde Knapen-buisjes te plaatsen ('*te bestellen bij A. Bode te Baarle Nassau*'): '*Het zal geheel onverantwoordelijk zijn marmeren platen aan te brengen tegen de vochtige muren*'. Kennelijk is de lambrisering dus pas na november 1928 geplaatst.

[27] NAI Rotterdam, HAAR t705. Blauwdruk '*Kasteel Haarzuylens / Kapelvloer / Schaal 1 a 50 / Bestek 414 / Blad no. 1 / Roermond 7 januari 1926 / De architect*'. Tekening met daarop aangegeven de aanbouw van stookruimte met '*calorifère*', met aan de zuidzijde daarvan een ruimte voor '*kolen*', en oostelijk daarvan de '*entree*' naar het portaal tussen sacristie en koor.

[28] Architect onbekend. Gegevens omtrent de bouw van de crypte zijn niet bekend bij het archief van Bouw- en woningtoezicht van de gemeente Vleuten-De Meern.

Nyevelt ontwierp hij een nieuw decoratieprogramma voor de kapel, waarbij de vensters van koor en transept van nieuwe gebrandschilderde glazen met figuratieve voorstellingen werden voorzien. Door het overlijden van de opdrachtgever in 1960 is het programma niet voltooid. De marmeren tombes in de crypte zijn versierd met figuren in marmerintarsia. Ook de andere in metaal uitgevoerde decoraties, alsmede het nieuwe hoofdaltaar zijn ontworpen door P. Wiegersma.[29]

[29] Informatie van P. Wiegersma.

BESCHRIJVING

De kapel van kasteel De Haar ligt op een omgracht eiland zuidoostelijk van het kasteel. Deze situatie is ontstaan in 1898-‘99 toen de nabijgelegen dorpsbebouwing werd gesloopt en plaats maakte voor de tuinaanleg, in het kader waarvan ook de gracht om de kerk is gegraven.

De kapel is, zoals gebruikelijk voor middeleeuwse kerkgebouwen, georiënteerd. De kapel is een kruiskerk met westtoren van drie geledingen en een naaldspits, met een breder eenbeukig schip van drie traveeën onder een zadeldak, met een noorder- en zuidertransept onder zadeldak met een gelijke nokhoogte als die van het schip, en met een koor van twee traveeën plus driezijdige sluittravee onder dito, bij de sluiting omlopend dak met een lagere nokhoogte.

De gelijkvloerse torenruimte is altijd rechtstreeks vanuit het schip toegankelijk geweest.

Aan de zuidzijde naast het koor bevindt zich een rechthoekige sacristie, die via een ruim portaal (met uitgebouwd privaat) verbonden is met het koor. In een latere fase (ca. 1927) is de open ruimte tussen het zuidertransept en dit portaal dichtgebouwd ten behoeve van een stookruimte, waarbij de entree van het portaal is verplaatst naar de huidige locatie bij de stookruimte. In de jaren 1959-‘64 is oostelijk van de sacristie een geheel ondergrondse crypte gemaakt, met toegang via een steektrap vanuit de sacristieruimte.

Bij de restauratie van de kapel in de jaren 1898-’99 is gebruik gemaakt van de nog aanwezige restanten van de oude kapel, hetgeen aan het metselwerk zeer goed is te herkennen bij de twee onderste geledingen van de toren en bij een groot deel van het zuidertransept

Het metselwerk van de toren is in staand verband opgetrokken en is op grond van de baksteenformaten te dateren in de tweede helft van de 14de of de eerste helft van de 15de eeuw.

Het metselwerk van het zuidertransept is in kruisverband opgetrokken. Het baksteenfomaat van dit deel is kleiner dan dat van de toren en is te dateren in de 16de eeuw. Deze jongere datering sluit aan op wat op oude afbeeldingen is te zien (afb. 5 en 7). Hieruit valt op te maken dat de oude kapel een vroeg-gotisch schip en toren had en een jonger koor en transept.

Op een vóór 1898 gemaakte foto (afb. 15) is te zien dat op dat moment (dus vlak voor de herbouw van de kapel) vrijwel het gehele koor en transept waren verdwenen. Alleen ter plaatse van het zuidertransept staat nog opgaand muurwerk. Uit de vergelijking ter plaatse van het bestaande muurwerk met de foto (afb. 15) en de laat-19de-eeuwse opmetingstekeningen (afb. 91-93), blijkt dat bij de herbouw vrijwel al het aanwezige oude metselwerk is gehandhaafd.

Op de oude foto is ook te zien dat, bij de 19de-eeuwse verbouwing van het schip tot schuur, het metselwerk van het schip in hoogte was gereduceerd (de zuidgevel van de schuur stond op een lijn met de zuidzijde van de toren[afb. 13]). In de huidige gevels van het schip zijn geen sporen meer te herkennen van ouder metselwerk. Volgens het bestek van 1898 is gebruik gemaakt van

bestaande funderingen en blijkens de bouwtekeningen is ook een deel van het opgaande werk nog oud (afb. 94 en 95). Mogelijk is dus een deel van het oude opgaande werk nog als kern in het huidige muurwerk aanwezig.

Toren (exterieur)

Het metselwerk van de onderste twee geledingen van de toren is in staand verband opgetrokken met een baksteenformaat van 29 x 14-14,5 x 6,5-7 cm (tienlagenmaat 84 cm). De bovenste geleding, die in kruisverband is opgetrokken (baksteenformaat 21 x 10 x 4 cm; tienlagenmaat 53,5 cm), is in 1898-'99 toegevoegd bij de herbouw van de kapel. De toren wordt bekroond door een achthoekige spits, die vloeiend overgaat naar het vierhoekige grondplan van de toren. De toren was getuige de bouwtekening van 1898 (afb. 95) en oude foto's voorzien van een ui-vormige smeedijzeren bekroning.

Westzijde toren (afb. 21-23)

De huidige deuropening in de westmuur van de toren zal nog tot de oorspronkelijke opzet behoren. De noordelijke dagkant van de deuropening zal bij de herbouw in 1898-'99 zijn vervangen. De zuidelijke dagkant was niet te controleren, omdat deze achter klimopbegroeiing schuilgaat. Voor zover na te gaan behoort de korfboogvormige ontlastingsboog nog tot de oorspronkelijke opzet. De dubbele vleugeldeur met het bijbehorend beslag is bij de herbouw in 1898-'99 geplaatst (afb. 23).

De waterlijsten tussen de geledingen hebben dezelfde detaillering en zullen bij de herbouw zijn aangebracht. Op de opmetingstekeningen (afb. 91) en foto's van vóór de herbouw is te zien dat de detaillering van deze waterlijst overeenkomt met het oorspronkelijke werk.

Bij de tweede geleding valt op dat het metselwerk boven de ontlastingsboog een rommelig uiterlijk heeft. Ook zijn de stenen donkerder van kleur. Deze sporen duiden erop dat in het verleden de ontlastingsboog is vervangen. Ook zijn de middenstijl en vermoedelijk het metselwerk onder de vensters vervangen.

De derde geleding is toegevoegd bij de restauratie van 1898-'99. In de spaarvelden is fraai metselmozaïek opgenomen dat is verlevendigd met, in contrasterende lichtgekleurde stenen uitgevoerde, geometrische patronen.

Noordzijde toren (afb. 43-44)

Ter plaatse van de eerste geleding van de noordgevel is het elders zorgvuldig uitgevoerde metselverband rommelig uitgevoerd, hetgeen erop duidt dat het metselwerk ter plaatse is

aangevuld. De derde geleding komt qua vorm en detaillering overeen met de westgevel.

Oostzijde toren (afb. 27)

Van de oostgevel gaan de eerste twee geledingen nagenoeg geheel schuil achter het schipdak. Deze gevel wordt vrijwel geheel afgedekt door de kap van het schip. De derde geleding heeft dezelfde detaillering als de andere gevels.

Zuidzijde toren (afb. 25-26)

De onderste twee geledingen van de zuidgevel zullen nog uit de 14de eeuw stammen en zijn opgetrokken in een correct uitgevoerd staand verband. In het metselwerk zijn verschillende steigergaten te herkennen.

De waterlijsten tussen de geledingen zullen bij de herbouw zijn toegevoegd.

De bovenste geleding heeft dezelfde vorm en detaillering als de andere torengevels.

Schip (exterieur) (afb. 26, 28, 42)

De gevels van het kerkschip bevatten geen sporen meer, die erop duiden dat er bij de bouw gebruik is gemaakt van het metselwerk van de voorganger. Het metselwerk is in kruisverband opgetrokken (21 x 10 x 4 cm; tienlagenmaat 53,5 cm). In de van glas-in-lood voorziene vensters zijn bij het eerste en derde venster tuimelramen opgenomen ten behoeve van de ventilatie (afb. 28). Bij de vensters zijn ter plaatse van de geboorte van de ontlastingsbogen de dikkere brugstaven die met het kettinganker zijn verbonden duidelijk te herkennen (afb. 28).[30]

Het boeiboord van de goot is, evenals het dak, bekleed met leien (tegenwoordig asbestleien).[31] De leibekleding (met zgn. hoekkeperleien) staat al aangegeven op een van de bouwtekeningen

[30] NAI Rotterdam. HAAR t486. Gesmeed ijzerwerk voor ankers, 1896 gesigneerd door J.Th.J. Cuypers. 3 bladen. Blad no. 486:'*Plan ketting-ankers rond de geheele kerk*'. Volgens de plattegrondtekening is ook de sacristie is voorzien van een kettinganker. Het blad geeft ook de detaillering van de ankers, en van de tuimelramen (4 in de kapel en 1 in de sacristie).

[31] NAI Rotterdam. HAAR d71. Bestek 33b 1898: *Paragraaf 23*: Alle daken met leien "*moulin Ste. Anne*" [= Henegouwen], gemiddelde afmeting, systeem "*fourgeau*"[?] [volgens bouwtekening lagen op het dak zogenaamde hoekkeperleien, leien met afgeschuinde onderhoeken; ook de boeiboorden van de goten waren hiermee bekleed], aan gegalvaniseerde leihaken (3 mm) (495 m^2).

uit 1898.[32] blijkt dat deze situatie reeds vanaf de herbouwtijd bestaat. Het hemelwater wordt afgevoerd via in zandsteen uitgehouwen spuwers, die op beide westelijke steunberen aan weerszijden van het schip zijn geplaatst (afb. 25 en 42). Op de bouwtekeningen van 1898 staan deze spuwers niet aangeduid (afb. 94 en 95). In het bestek van 1898 wordt slechts beschreven dat onder elke regenwaterafvoer een putje gemetseld moet worden. Onderling zouden deze verbonden met gresbuizen die het water moesten afvoeren naar de gracht.[33]

Koor en transepten (exterieur) (afb. 29-35, 38-41)

Bij de herbouw van het koor en het transept is alleen bij het zuidertransept gebruik gemaakt van bestaand metselwerk. Op grond van het toegepaste metselwerk (baksteenformaat 20-21 x 9-10 x 4 cm; tienlagenmaat 53,5-56-5 cm) is het transept in de eerste helft van de 16de eeuw te dateren. Bij de andere gevels is het muurwerk vanaf de fundering opnieuw opgetrokken in een met het 16de-eeuwse werk vergelijkbaar steenformaat (bestek 1898: 20 x 10 x 4 cm).

Uit een vergelijking tussen de thans aanwezige situatie en de situatie van vóór de herbouw is af te leiden dat bij de herbouw vrijwel al het nog aanwezige oude metselwerk van het zuidertransept werd benut (opmetingstekeningen afb. 92 en 93).

Opvallend bij het zuidertransept is de plaatsing van de deur in deze gevel. De deuropening staat namelijk niet haaks op de gevel, maar doorsnijdt deze onder een scherpe hoek. Hierdoor is de deuropening aan de binnenzijde symmetrisch in het hart van de gevel geplaatst, terwijl deze aan de buitenzijde rechts van het midden is gesitueerd. De reden voor deze bijzondere oplossing is niet bekend. Mogelijk houdt het verband met een verdwenen aanbouw of met beschutting tegen de overheersende zuidwestelijke wind.

Op de overhoekse steunberen zijn zandstenen waterspuwers, zoals bij het schip, geplaatst (afb. 36 en 42).

Paragraaf 24: Goten, nokken etc. van lood (4200 kg).

Paragraaf 25: Voor de afvoer van regenwater loden dakgoten, grootte 9 cm, totale lengte 48 m, aan de muur bevestigd op afstanden van 1.20 m.

[32] NAI Rotterdam. HAAR t701. Tekening: '*Kasteel van Haarzuylens / Dwarsdoorsnede kerk met aanzicht priesterkoor / Schaal 1 a 20 / Bestek 33B / Blad no. 97*'.

[33] NAI Rotterdam. HAAR d71. Bestek 33b 1898: *Paragraaf 27*: Onder elke regenwaterafvoer een gemetseld putje 40 x 40 x 60 cm in mortel no. 1, met een eikenhouten deksel. *Paragraaf 28*: Ter verbinding van deze putten en de afvoer naar de vijvers 100 m gresbuis (diameter 20 cm). De afvoergaten op de grachten moeten in de weermuur worden ingebroken en afgemetseld volgens opgave ter plaatse.

Sacristie en portaal (exterieur) (afb. 35-38)

De sacristie en het platgedekte portaal naar het koor is gelijktijdig gebouwd met de herbouw van de kapel. Alleen het platgedekte deel tussen portaal en zuidertransept vormt een toevoeging, die ca. 1927 is gebouwd toen de kapel van een verwarmingsinstallatie werd voorzien.[34] Het metselwerk van dat deel wijkt iets af ten opzichte van het in 1898-'99 opgetrokken metselwerk. Links naast de toegangsdeur en thans door een metalen plaat afgesloten, is de kolenstortopening zichtbaar. Aan de oostzijde van het portaal, in de hoek bij de sacristie bevindt zich een uitgebouwd privaat (1898-'99).

Interieur

De torenhal wordt door een kruisribgewelf overkluisd (afb. 72-74). De doorgang naar het schip van de kapel wordt gevormd door een hoge spitsbogige opening. Naast de toegang in de westmuur is een wijwatervat ingemetseld (afb. 76). De mozaïekvloer dateert uit ca. 1927 (afb. 75). Het metselwerk van het inwendige zal nog uit de bouwtijd stammen. In de doorgang naar het schip hangt aan uit 1898-'99 daterende kettingen een sterk gecorrodeerd klokje, met opschrift: "...(onleesbaar) FECIT AMSTELODAMI ANNO DOMINI 1717" (afb. 77). In het muurwerk van de toren zijn gaten geboord; wellicht ter bestrijding van vochtig muurwerk?[35]

Boven de voornoemde hoge spitsboogvormige doorgang is in de oostwand van de tweede geleding een dubbele vensteropening in het metselwerk opgenomen, waardoor de kap op de kapel vanuit de toren bereikbaar is. Aan de zijde van de het schip zijn beide vensters opgenomen in een van een spitsboog voorziene spaarnis (afb. 79). Een luik onder voornoemde dubbele vensteropening staat in verbinding met de schipruimte (afb. 63). In de vloer is een opening aangetroffen, waardoor in het verleden het klokkentouw werd gevoerd.

---

[34] NAI Rotterdam, HAAR t705. Blauwdruk '*Kasteel Haarzuylens / Kapelvloer / Schaal 1 a 50 / Bestek 414 / Blad no. 1 / Roermond 7 januari 1926 / De architect*'. Tekening met daarop aangegeven de aanbouw van stookruimte met '*calorifère*', met aan de zuidzijde daarvan een ruimte voor '*kolen*', en oostelijk daarvan de '*entree*' naar het portaal tussen sacristie en koor.

[35] NAI Rotterdam, HAAR d33. Correspondentie over kasteel de Haar in Haarzuilens (met name over de kapel) tussen J.Th.J. Cuypers en baron de Zuylen de Nyevelt de Haar, 1925-1931. Brief van Jos Cuypers aan De Greef (= opzichter De Haar) van 29 november 1928 inzake vochtige muren van kapel en toren. Hierin wordt geadviseerd zogenaamde Knapen-buisjes te plaatsen ('*te bestellen bij A. Bode te Baarle Nassau*').

De derde geleding is in 1898-'99 opgetrokken. In dit metselwerk zijn hoge galmgaten opgenomen, hoewel hier geen klokken hangen (afb. 61). Wel zijn er doorvoeropeningen voor een klokkentouw aangetroffen. De kapconstructie van de torenspits dateert uit de jaren 1898-'99. Voorheen had de twee geledingen tellende toren een eenvoudig tentdak.

Vergelijking met een foto van vóór de herbouw leert ons dat de oude kap van het schip een lagere nokhoogte had. Op de betreffende foto (afb. 15) is de aftekening van de oude kap te zien. De nok van deze kap reikte tot de onderzijde van de voornoemde dubbele vensteropening in de zuidmuur van de toren. De huidige kap sluit aan bij de voet van de derde geleding. Ook is op die foto de aftekening zichtbaar van het oorspronkelijke tongewelf.

De kap boven het schip bestaat uit schaarspanten, waartegen een houten tongewelf is getimmerd (afb. 80). De trekplaten van de schipspanten bestaan uit twee gekoppelde platen (afb. 66). Deze platen vervangen sinds de interieurvernieuwing van ca. 1927 de in 1898-'99 ingebrachte balken.[36] De platen zijn toen, net als de rest van de vanuit de kapelruimte in het zicht komende delen van de kapconstructie met korbeelstellen, met eikenhout omtimmerd. De trekbalken rusten op korbeelstellen, die voorzien zijn van een gotisch peerkraalprofiel.

De wanden van de kapelruimte zijn rondom voorzien van een lambrisering van marmeren platen waarop namen en wapens van de heren van De Haar staan vermeld. Met het oog op vochtige muren zijn de marmeren platen vrij van de muur bevestigd en zijn er in de tegelrand om de marmeren panelen openingen gelaten ter ventilatie van de ruimte tussen de (vochtige) muur en de lambrisering (afb. 67).[37]

---

[36] NAI Rotterdam. HAAR t701. Tekening '*Kapomtimmering 1 op 20. Bestek no. 414. Blad no. 31. Werk D.A.C. 1926. Order CCO* (= Cuypers & Co.) *478*'. Aanzichten van spanten schip, koor en transept. Bij die van het schip staat op de trekbalk geschreven: '*nieuw aan te brengen balken, 3 zijden bekleeden*'. Op de bijbehorende doorsnede is te zien dat hier twee "baddingen" van onder en opzij van een eikenhouten omtimmering worden voorzien. De balken in koor en transepten blijven als bestaand. De houtlijst vermeldt: stijlen makelaar 6 mm bekleding, makelaar 1-2,8 mm, balk 2,8 mm, onderbekleding 2,8 mm, blokkeels 6,2 mm, korbeelbekleding 1-2,8 mm en muurstijl 3 mm.

[37] NAI Rotterdam, HAAR d33. Correspondentie over kasteel de Haar in Haarzuilens (met name over de kapel) tussen J.Th.J. Cuypers en baron de Zuylen de Nyevelt de Haar, 1925-1931. Brief van Jos Cuypers aan De Greef (= opzichter De Haar) van 29 november 1928 inzake vochtige muren van kapel en toren. Hierin wordt geadviseerd zogenaamde Knapen-buisjes te plaatsen ('*te bestellen bij A. Bode te Baarle Nassau*'): '*Het zal geheel onverantwoordelijk zijn marmeren platen aan te brengen tegen de vochtige muren*'. Kennelijk is de lambrisering dus pas na november 1928 geplaatst.

BOUWFASERING

Aangezien destructief onderzoek niet mogelijk was, kan slechts onder voorbehoud de volgende fasering van de bouwgeschiedenis worden gereconstrueerd.

Fase I
Tot het oudste deel van de kapel, die voor het eerst werd genoemd in 1420, behoren de twee onderste geledingen van de toren. Gezien het gebruikte baksteenformaat (28,5-29 cm) en het gebruik van staand verband zal een datering in de tweede helft van de 14de eeuw of het begin van de 15de eeuw niet onmogelijk zijn. Mogelijk dateerde het waarschijnlijk rechtgesloten eenbeukige schip uit dezelfde tijd. Vader en zoon Cuypers spaarden in 1898-'99 mogelijk een deel van de oude noordmuur in de kern van de huidige noordmuur.

Fase II
In het midden van de 16de eeuw is het kerkgebouw uitgebreid tot een kruiskerk in laatgotische trant met een transept en een twee traveeën lang koor met driezijdige sluittravee. Het nieuwe deel werd opgetrokken in kruisverband (baksteenformaat 20-21 x 9-10 x 4 cm; tienlagenmaat 53,5-56,6 cm). Gezien de aanwezigheid van een grote grafkelder (7 x 2 m) in de viering, waarin tenminste 18 personen waren begraven, heeft de kapel vooral als grafkapel gefunctioneerd. Opvallend is de schuingeplaatste ingang in de zuidmuur van het zuidertransept. De functie hiervan is niet duidelijk maar hangt mogelijk samen met een aanbouw (sacristie) aan de buitenzijde.

Fase III
In 1635 is de kerk hersteld en (deels?) ingericht voor de hervormde eredienst. Het is mogelijk dat dit slechts het schip betrof, dat met een muur van het koor en transept werd afgescheiden. Koor en transept heeft toendertijd mogelijk zijn oude inrichting als grafkapel behouden.

Fase IV
Na een zware storm in 1703 stortte het dak van de kerk in. Het betrof hier de kap van het koor en het transept. Mogelijk is pas toen de scheidingsmuur tussen schip en transept opgetrokken.

Fase V
In de loop van de 18de eeuw verdween het noordertransept geheel. Het schip bleef fungeren als stal en schuur. De houten trekbalken en het houten tongewelf van het schip blijken in 1862 nog

aanwezig.

Fase VI
In de periode 1875-1887 werd het schip grotendeels vernieuwd. Hierbij is de zuidgevel teruggeplaatst op dezelfde lijn als de zuidzijde van de toren en is de kap vernieuwd en verlaagd. In de nieuwe kapconstructie zijn blijkbaar delen van de oude laatgotische kap hergebruikt.

Fase VII 1898-1899
In 1898-‘99 wordt de kapel herbouwd naar ontwerp van P.J.H. en J.Th.J. Cuypers met gebruikmaking van het oude metselwerk en funderingen. Aan de zuidoostzijde van het koor verrees een rechthoekige sacristie die via een portaal met het koor was verbonden. De toren werd met een geleding verhoogd en voorzien van een hoge naaldspits. De grafkelder werd hersteld en de 16de-eeuwse zerken herlegd. De kapel kreeg korbeelstellen met sleutelstukken en houten spitsboogvormige tongewelven met ribben. De kerk fungeerde aanvankelijk als een eenvoudige dorpskerk met een hoofdaltaar in het koor en een zijaltaar in beide transeptarmen. De muren werden gewit en er werden glas-in-loodvensters in neogotische trant geplaatst. Er is zoveel mogelijk oud metselwerk hergebruikt en volgens het bestek ook onderdelen van het houten gewelf van het schip. Het gebruikte baksteenformaat (20 x 10 x 4 cm) sloot aan bij het 16de-eeuwse werk.

Fase VIII 1914-1917
Nadat in 1912 de oudste zoon van de baron, Hélin van Zuylen van Nyevelt bij een auto-ongeluk om het leven kwam, werd de kapel ingericht als grafkapel. In het zuidertransept zou de graftombe voor de overledene geplaatst worden. Een tweede graftombe, voor de baron, kon na 1934 in het noordertransept worden geplaatst. Hiertoe zijn de zijaltaren in het transept verwijderd. Diverse bouwplannen voor het maken van zijbeuken, straalkapellen en bakstenen gewelven zijn niet uitgevoerd.

Fase IX 1926-1928
Algehele vernieuwing van het interieur in de jaren 1926-’28: nieuwe mozaïekvloeren, eikenhouten omtimmering van de kapconstructie alsmede het aanbrengen van een decoratieve beschildering in art-décotrant op deze constructie, de tongewelven en de vensterneggen. De grafplaat in het transept kreeg een smeedijzeren hekwerk. Tussen zuidertransept en sacristie werd een stookruimte gebouwd ten behoeve van een calorifère (een grote kachel voor centrale verwarming); gietijzeren roosters in de kapelvloer. Tenslotte kregen de muren van koor, schip en transept kregen een marmeren lambrisering van (pseudo-)grafplaten van 23 heren van De Haar vanaf 1165.

Fase X 1959-1964
In de jaren 1959-‘64 is de kapel gemoderniseerd en uitgebreid met een achter de sacristie gelegen geheel onderaardse crypte. In deze crypte zijn in de loop der jaren een viertal marmeren graftombes geplaatst. Door de kunstenaar Pieter Wiegersma is in nauw overleg met de opdrachtgever Egmont van Zuylen van Nyevelt een nieuw decoratieprogramma ontworpen Hij voorzag de vensters van koor en transept van nieuwe gebrandschilderde glazen met figuratieve voorstellingen. Door het overlijden van de opdrachtgever in 1960 is het programma niet voltooid. De marmeren tombes in de crypte zijn uitgevoerd met figuren in marmerintarsia. Ook de in metaal uitgevoerde versieringen alsmede het hoofdaltaar zijn door Wiegersma ontworpen.

PLATTEGROND BOUWFASEN

legenda

blauw = XIVB/XVa

groen = XVIm

geel = 1898-’99

rood = 1926-‘28

paars = 1959-’64

WAARDESTELLING

Categorie 1:	hoge monumentwaarde; behoud noodzakelijk.
Categorie 2:	positieve monumentwaarde; behoud wenselijk.
Categorie 3:	indifferente monumentwaarde; aangepaste vervanging mogelijk.

Bouwmassa: **cat. 1**

De bouwmassa van zowel het middeleeuwse werk (toren en zuidertransept) zijn van groot monumentaal belang. De door vader en zoon Cuypers toegevoegde bouwmassa sluit bewust zoveel mogelijk hierbij aan.

Constructie: **cat. 1**

De eind-19de-eeuwse constructie, is in oorspronkelijke trant uitgevoerd. Hierbij zijn de oorspronkelijke onderdelen niet alleen gekopieerd, maar zijn ook zoveel mogelijk oorspronkelijke onderdelen hergebruikt.

Kapconstructie: **cat. 2**

De 19de-eeuwse spanten zijn nog geheel aanwezig en geven een goed beeld van een kapconstructie uit die periode. Daarnaast zijn ze kenmerkend voor de moderniseringen uit die periode, maar niet uitzonderlijk uniek. De kapconstructie heeft derhalve een positieve waarde.

Gevels: **cat. 1**

De bakstenen gevels van de toren en het zuidertransept geven een wezenlijk beeld van de oorspronkelijke geveluitvoering en hebben derhalve een hoge monumentale waarde. Gezien het feit dat Cuypers deze onderdelen bewust heeft behouden en als uitgangspunt voor de herbouw heeft gebruikt, vertegenwoordigen zij een zeer hoge intrinsieke waarde. De door Cuypers in 1898-’99 toegevoegde delen van de kapel en de toren waarbij een visuele eenheid met het middeleeuwse werk is nagestreefd, hebben een hoge monumentale waarde. Het in de jaren 1926-‘28 toegevoegde deel heeft een positieve monumentwaarde en behoud is wenselijk.

Interieur kapel: **cat. 1**

Het interieur van de kapel heeft een waardevolle monumentale afwerking. Van hoge waarde zijn ook de graftombes. De mozaïekvloeren, de geschilderde decoratie en de marmeren lambrisering uit 1926-‘28 vormen een belangrijke fase in de bouwgeschiedenis en vertegenwoordigen een hoge monumentwaarde. Dit laatste geldt ook voor de gebrandschilderde ramen en de verdere inrichtingsstukken, waaronder het hoofdaltaar en de kunstwerken van Pieter Wiegersma uit de jaren 1959-’64.

Interieur sacristie: **cat 2**

Het overigens nog in oorspronkelijke staat verkerende interieur is door de toevoeging van de ingang naar de crypte enigszins negatief beïnvloed.

Interieur crypte: **cat 1**

De crypte is zeer uniek. De afwerking en de inventaris zijn van hoge waarde.

Interieur portaal en privaat: **cat. 1**

De portaalruimte en het aangebouwde privaat verkeren nog in oorspronkelijke staat (uitgezonderd de verplaatsing van de buitendeur vanwege de bouw van de aangrenzende stookruimte ca. 1927) en zijn derhalve van monumentale waarde.

Interieur stookruimte: **cat 2**

De inrichting van dit ca. 1927 toegevoegde deel, met zeldzame calorifère, vertegenwoordigd een positieve waarde.

PLATTEGROND MONUMENTWAARDEN

legenda

blauw = categorie 1
hoge monumentwaarde

groen = categorie 2
positieve monumentwaarde

geel = categorie 3
indifferente monumentwaarde

AANBEVELINGEN VOOR NADER ONDERZOEK

1. Tijdens het onderzoek is een groot aantal prenten en tekeningen aangetroffen, die een beeld geven van het voortgaande verval van de kapel. Een systematisch onderzoek kon in het kader van dit beperkte onderzoek niet worden uitgevoerd. Het samenstellen van een catalogus van dit historische beeldmateriaal is aan te bevelen.
2. Het archief van de Haar in het NAI te Rotterdam, dat een schat aan gegevens over de kapel bevat, kon slechts beperkt worden onderzocht. Het is aan te bevelen een uitgebreid onderzoek uit te voeren in dit archief en de veelal niet gedateerde en gesigneerde ontwerpen in het juiste verband te plaatsen en te vergelijken met rekeningen en brieven. Ook het jongste kasteelarchief (de periode na 1900) dient te worden onderzocht.
3. Nader archiefonderzoek in het huisarchief op De Haar, het Cuypersarchief in het NAI te Rotterdam, het Cuypersarchief in Roermond, het archief van De Stuers in Vorden is eveneens aanbevelenswaard.
4. Archeologisch (sic) onderzoek naar het in het bestek omschreven afwateringssysteem met gresbuizen en kolken, mede vanwege de vochtproblemen.
5. Bij het ontgraven van de deels nog middeleeuws funderingen zal een archeologische documentatie kunnen worden uitgevoerd.
6. Onderzoek naar de onderlinge relatie tussen de kettingankers en de kapconstructie.
7. Onderzoek naar het functioneren van het centrale verwarmingssysteem.
8. Een goede opmeting 1: 50 op het moment dat de steigers geplaatst zijn.
9. Bij het ontpleisteren van de muren dient bouwhistorisch onderzoek te worden uitgevoerd en de hiervoor gestelde hypothetische bouwfasering te worden getoetst. Dit betreft met name de aanwezige vensters en ingangen in het schip.
10. Wanneer de steigers staan, zal onderzocht kunnen worden welke delen van de tongewelven nog middeleeuws zijn. Deze onderdelen verdienen dendrochronologische te onderzocht te worden, waardoor een exactere bouwdatum zou kunnen worden verkregen.
11. Onderzoek naar de bewaard gebleven middeleeuwse bouwfragmenten (onder meer in de collectie van het Centraal Museum te Utrecht).
12. Bij graafwerkzaamheden in en rond de kapel zal onderzocht dienen te worden of er nog funderingen van een koorsluiting en/of eindmuur middeleeuws schip aanwezig zijn. Ook

zou de plaats van de oorspronkelijke sacristie bepaald kunnen worden.

13. Om een beeld te krijgen van de verandering van de inrichting van de kapel en de bouw van de crypte in 1959-'64 zouden de meest betrokkenen geïntervieuwd dienen te worden, waaronder met name de kunstenaar Pieter Wiegersma. Gezien de hoge leeftijd van de betrokkenen is enige spoed gewenst.
14. Voor de geschiedenis van de kapel is een uitgebreid historisch onderzoek in de rechterlijke archieven en in kadastrale leggers en hulpkaarten bij het kadaster aan te bevelen.

LITERATUUR

- Aslet, C., en H.M.J. Tromp, 'Kasteel de Haar bij Utrecht', in: *De woonstede door de eeuwen heen* nr. 66 (1985), p. 2-23.
- Cuypers, P.J.H. en F. Luyten, *Le château de Haar à Haarzuylens*, Utrecht 1910.
- Cuypers, J.Th.J., 'De herstellingswerkzaamheden van het Kasteel De Haar', in*: De Architect* 13 (1902), afl. 4-5, p. 451-463.
- Hoogveld (hoofdred.), C., *Glas in lood in Nederland 1817-1968*, Zeist/'s-Gravenhage 1989.
- Spaanstra-Polak, B., *Teken aan de wand*, Utrecht z.j. (1963).
- *Gids voor het kasteel van Haarzuylens en omstreken*, uitgegeven op de 25ste juni 1898 bij gelegenheid van het bezoek aan het kasteel door het genootschap Architectura et Amicitia, de Vereniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam en enige leden der afdeling Arnhem der Maatschappij ter bevordering der Bouwkunst, samengesteld door de redactie van het genootschap Architectura et Amiicitia, met medewerking van Joseph Th. J. Cuypers, architect der herstellingswerken, Haarlem z.p. [1898].
- Huiting, J.H., 'Middeleeuws grootgrondbezit in Vleuten en Haarzuilens: een perceelsgewijze reconstructie', in: *Historisch-Geografisch Tijdschrift* 13 (1995), p. 62-77.
- Janssen, H.L., en H. Nieuwenhuis, *Kasteel De Haar* (Nederlandse Kastelen VII), z.p. z.j. (1971).
- Het Kasteel "de Haar" Haarzuylen nabij Utrecht, Utrecht 1893.
- Kits Nieuwekamp, J.F.K., *Haarzuilens in oude ansichten*, Zaltbommel 1995.
- Kok, M., 'Het herstel van kasteel De Haar te Haarzuilens, een middeleeuwse binnenplaats overdekt', in: *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 95 (1996), p. 42-53.
- Leeuwen, A.J.C. van, De maakbaarheid van het verleden. P.J.H. Cuypers als restauratiearchitect 1850-1918, Zeist-Zwolle 1995.
- Loeff, K., *Haarzuilens dorp uit de schaduw van het kasteel*, Doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis Rijksuniversiteit Utrecht, band 1-3, 1994.
- Loeff, K., 'Haarzuilens dorp uit de schaduw van het kasteel', in: *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 95 (1996), p. 54-66.

- B. Olde Meierink e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995.
- Stokroos, M., Verwarmen en verlichten in de negentiende eeuw, Zutphen 2001
- Tak, C. B. van der, 'Beschrijving van de bouwval van "Het Huis De Haar", in de provincie Utrecht' in: *Bouwkundige Bijdragen* 12 (1862), 380-388.
- Tromp, H., 'Cuypers, Copijn en het park van kasteel De Haar', in: *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 95 (1996), p. 67-74.
- Uslar-Gleichen-Asch van Wijck, L.A. Von, *Inventaris van Het archief van het kasteel de Haar te Haarzuilens*, z.p. [Haarzuilens] 1959.
- Vries, A. de, 'Pierrefonds en De Haar: twee 19de-eeuwse kasteelrestauraties', in: *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 78 (1979), p. 1-25.
- Wttewaall, O., Vleuten-De Meern, Geschiedenis en Historische bebouwing, Zeist 1994.

BIJLAGE: UITTREKSEL BESTEK 1898 (vertaald uit het Frans)

(Uit archief: NAl Rotterdam. HAAR d71. 1892-1914 Bestekken voor baron Van Zuylen van PJ.H. Cuypers, J.Th.J. Cuypers en C.A. Huijgen.)

Besteknr. 33b, herbouw van de kapel (Sectie I), 1898:

"***Travaux de restauration du château de Haarzuylens. Réconstruction de la chapelle. Année 1898-99. Cah de charges no. 33b. Section 1. Dr. P.J.H. Cuypers. Joseph Th. J. Cuypers, Architectes.***"

Par. 1. Het bestek betreft de restauratie van de nog bestaande delen en de reconstructie van de verdwenen delen van de kapel met de toren en de sacristie overeenkomstig de opmeting van de ruïne en het ontwerp van de architect.

Par. 5. De aannemer moet alle funderingen en muurwerk zorgvuldig inspecteren, ten einde alle loszittende delen weg te nemen, alvorens het nieuwe werk aan te vangen (2 m^3).

Metselwerk.

Par. 6.

- buitenmuren koor, schip en transept in klein formaat baksteen (0.04 x 0.10 x 0.20 m) met nog aan te geven mortel No. III (200 m^3).
- profielsteen in de venster- en deuropeningen, en de bogen ['*arceaux*'] '*de la comide*' [?] met dezelfde mortel (16.000 stenen).
- verdieping op de toren volgens doorsnede a met dezelfde mortel (38 m^3).
- profielsteen voor de toren zoals in doorsnede b (700 stenen).
- sacristie met mortel nr. I (10 m^3).
- idem met mortel III (16 m^3).
- spitsbooggewelf in het torenportaal 2,60 x 2,60 m, een halve steen dik.
- de hellende vlakken op de kop van de steunberen met Portlandcement-mortel in de opgegeven verhouding.
- klein metselwerk voor traptreden, het stellen van meubels, de restauratie van bestaande kelders (keldertjes), etc. in mortel no. II (3,5 m^3).

Natuursteen.

Par. 7.

- Obernkirchner zandsteen voor de steunberen, de plint, de banden, de blokken om de vensters, de montanten en vensterbekroningen (11 m^3).
- Savonnière voor de kraagstenen, kapitelen etc. in het interieur (4 m^3).
- petit-granit de l'Ourthe voor de drempels etc. (1 m^3).

Par. 8. Uitvoering en afwerking volgens aanwijzing ter plaatse.

Par. 12. Mortel natuursteen. Ter plaatse bepalen. Wat betreft de montanten en vooral daar waar de stenen op elkaar rusten moet mortel van cement en zand gebruikt worden.

Bepleistering en voegwerk.

Par. 13. Alle binnenmuren moeten worden bepleisterd met een kalk/zand mortel. Zo ook het gewelf in het portaal.

Par. 14. De buitenmuren te voegen '*à plat*'. Alle voegen van het oude muurwerk dat niet meer perfect is, moet worden verwijderd, gereinigd en opnieuw gevoegd.

Par. 15. Het voegwerk dient gereed te zijn voor 15 september 1898.

Vloeren.

Par. 17. Het gehele interieur te bedekken met een laag wit zand, bedekt met bakstenen '*à plat*' [vlijlaag] in mortel no. IV en bedekt met blauwgebakken plavuizen. Volgens maat en tekening van de directie. (205 m^2).

Timmerwerk.

Par. 18. Het timmerwerk van schip, koor en transept dient te worden uitgevoerd overeenkomstig het oude timmerwerk dat ter plaatse bewaard is. Een stuk van elke verschillende vorm van het oude timmerwerk zal in de nieuwe constructie worden gebruikt.

Par. 20. Hoeveelheden:

- Rijnlands eiken 29 m^3
- grenen 6 m^3
- dennen 28 m^3

- dakbeschot vurenhout dik 0,032 495 m^2
- gewelfbeschot eiken wagenschot dik 0,017 285 m^2

Par. 21. Het tongewelf dient te worden bedekt met een latwerk, te bekleden met leem gemengd met stro (lengte 8 cm). De gehele bedekking dik ca. 4 cm.

Par. 22. Alleen in de buitendeuropeningen eiken kozijnen en eiken (wagenschot) deuren volgens tekening architect.

Lood en leien.

Par. 23. Alle daken met leien '*moulin Ste. Anne*' [Henegouwen], gemiddelde afmeting, systeem '*fourgeau*'[?] [volgens de bouwtekening lagen op het dak zogenaamde hoekkeperleien, leien met afgeschuinde onderhoeken; ook de boeiboorden van de goten waren hiermee bekleed], aan gegalvaniseerde leihaken (3 mm) (495 m^2).

Par. 24. Goten, nokken etc. van lood. (4200 kg).

Par. 25. Voor de afvoer van regenwater loden dakgoten, grootte 9 cm, totale lengte 48 m, aan de muur bevestigd op afstanden van 1.20 m.

Par. 26. Op de toren een bliksemafleider volgens aanwijzing van het natuurkundig laboratorium van de universiteit Utrecht.

Leidingen. Trottoir.

Par. 27. Onder elke regenwaterafvoer een gemetseld putje 40 x 40 x 60 cm in mortel no. 1, met een eikenhouten deksel.

Par. 28. Ter verbinding van deze putten en de afvoer naar de vijvers 100 m gresbuis (diameter 20 cm). De afvoergaten op de grachten moeten in de weermuur worden ingebroken en afgemetseld volgens opgave ter plaatse.

Par. 29. Voor de ingangen moet in een 20 cm dik zandbed een baksteen stoep worden gelegd, totaal oppervlak 250 m^2.

IJzerwerk.

Par. 30. Het ijzerwerk omvat:

- vensterroeden 820 kg
- de vier klepramen 40 kg
- de ankers in de muur 1440 kg
- de ankers voor het timmerwerk 400 kg

- overig kleiner bevestigingsmateriaal voor timmerwerk 100 kg

Par. 31.

- Siersmeedijzeren kruis op de koorsluiting en op de torenspits.
- Gehengen en sluitwerk op de buitendeuren voor een totaalbedrag van fl. 600,--

Glas.

Par. 32. Alle vensters dichten met *gewoon glas* [cursief gedrukt: '*vitres ordinaires'*] in lood, (broeiglas) in ruiten van 8 x 12 cm.

Par. 33. Totaal glasoppervlak 91 m^2.

Terrein.

Par. 36. De aannemer moet de bestaande sloot legen en schoonmaken. Vullen met schoon zand. Het terrein rond de kerk egaliseren, met graszoden beleggen en de paden verharden.

Onderhoud.

Par. 57. De aannemer moet de kelders van de familie en andere personen die in de kerk zijn begraven in goede staat houden. Deze kelders en grafstenen moeten zorgvuldig bedekt worden tijdens het werk.

Namens de architecten: Joseph Th. J. Cuypers. Amsterdam 3 maart 1898.

AFBEELDINGEN

Afb. 1 De ligging van de kerk ten opzichte van het kasteel De Haar in 1832 (detail kadastrale minuut, HUA). De kapel lag eigenlijk aan de achterzijde van het kasteel, ver van de voorburcht. Het noordelijke transept was niet meer aanwezig. De polygonale vorm van het koor was voor de landmeter nog wel herkenbaar. Zuidelijk van de kapel lag het rechthuis. Ten zuidoosten van de kapel lag de brink, waaromheen zich de dorpsbebouwing concentreerde.

Afb. 2 Gezicht op het koor in 1728, met het renaissance-altaar dat ook op de tekening van Jan de Beijer (afb. 6) voorkomt. Getuige de aanwezigheid van het wapen Drakenburg aan de rechterzijde moet dit altaar opgericht zijn in opdracht van het echtpaar Zuylen van Nyevelt-Drakenborg in het midden van de 16de eeuw. De vorm van de ventertracering is niet juist weergegeven. Gewassen pentekening van L. Serrurier. (HUA TA 1394.)

Afb. 3 Gezicht op de kapel van De Haar uit het noorden. De noordmuur van het schip kende volgens deze anonieme 19de-eeuwse tekening, naar een origineel uit 1731, in het midden een ingang. Het rechter venster vinden we terug op de tekening van het interieur uit 1832 (afb. 11) Het noordertransept had op dat moment nog een dak. (HUA, Coll Coenen van Gravesloot AC 13-95-1. Tekening in kleur.)

Afb. 4 Gezicht vanuit het schip naar het koor en de beide transepten in 1731. Op de overgang van de transepten naar het koor staan halfzuilen met basementen. Deze zijn door Cuypers gehandhaafd c.q. gekopieerd en voorzien van nieuwe kapitelen. De vensters hadden op dat moment nog baksteen traceringen. Het venster in het oostelijke sluitvlak was gesloten. Zowel transepten als koor waren voorzien van op consoles rustende muurstijlen met aan de bovenzijde eenvoudige kapitelen waarop deels de gewelfribben van het houten tongewelf waren geplaatst. De gewelfribben waren onderling verbonden met een balk. De sporen van de kap staan ook aangegeven. Het is mogelijk dat kap en muurstijlen in 1731 niet meer aanwezig waren maar zijn gereconstrueerd. Gewassen pentekening van A.C. Winkel uit 1838 naar A. de Haen. (Leiden, UB Coll. BN 905.)

Afb. 5 Gezicht vanuit het noorden op het bouwvallige koor en zuidertransept in 1733. Het venster van het zuidertransept was hoger geplaatst vanwege de zuidingang van de kerk. Om materiaal te sparen waren onder de vensters in het koor segmentboogvormige

spaarnissen aangebracht. De vensters bezitten nog grotendeels hun traceringen en brugijzers. De muurstijlen zijn niet aanwezig maar wel de consoles. Op de hoek van het zuidertransept en het koor is een halfzuil geplaatst, waarvan het kapiteel nog aanwezig is. Onder de vensters in het zuidertransept is een cordonlijst aangebracht. Anoniem, gewassen pentekening. (Den Haag. Koninklijk Huisarchief. D-B A/T 226.)

Afb. 6 Gezicht op kasteel De Haar uit 1744 met op de achtergrond de toren en het schip van de kapel. Rechts hiervan het rechthuis. Gezien de geschoren hagen, was het kasteel op dat moment nog bewoond of tenminste nog goed onderhouden. Tekening Jan de Beijer 1744. (Den Haag, Koninklijk Huisarchief AT200)

Afb. 7 Gezicht op de kapel vanuit het zuidoosten met op de achtergrond kasteel De Haar. Volgens het onderschrift is de gravure gemaakt naar een tekening van Jan de Beijer uit 1744. Bij het graveren is er blijkbaar een fout ontstaan doordat Spilman het schip voorbij het zuidertransept liet steken, hetgeen onjuist is. Het schip blijkt afgesloten te zijn met een eigen geveltop. Opgenomen in '*Verheerlijkt Nederlandt*' deel VII, 85.

Afb. 8 Gezicht op het vervallen koor van de kapel in 1744. Tegen de oostgevel, waarvan het venster was gedicht bevond zich op dat moment nog een renaissance-altaar. Op de voorgrond de 16de-eeuwse grafzerken. Tekening in inkt. (Den Haag. Koninklijk Huisarchief D-B A/T 199.)

Afb. 9 Gezicht op de kapel vanuit het noorden. Het noordertransept en de noordmuur van het koor zijn verdwenen. In het midden van de noordmuur van het schip zat een grote deur. Aquarel van C. van Hardenberg omstreeks 1800. (Den Haag. Koninklijk Huisarchief.)

Afb. 10 Gezicht op de kapel vanuit het westen omstreeks 1800. Op dat moment had het schip nog de oorspronkelijke (?) zuidmuur. Het gotische venster boven de ingang was deels dichtgezet met metselwerk. C. van Hardenberg. (Den Haag. Koninklijk Huisarchief.)

Afb. 11 Het schip van de kapel gezien naar het westen. Het schip stond in open verbinding met het torenportaal. Het torenportaal had nog het oorspronkelijke kruisribgewelf. Het schip bezat nog een korbeelstel, trekbalken en een deel van de houten tongewelf-constructie. Het rondbogig venster zou zowel een vroeg-gotisch exemplaar als een in de 17de eeuw aangebracht venster kunnen zijn. Via de houten trap kon de ruimte

boven het torengewelf en de vliering bereikt worden. G. Lamberts 1832. (Leiden U.B. Bodel Nijenhuis 305 I 12.)

Afb. 12 Gezicht vanuit het zuiden op kasteel De Haar en de kapel in 1862. Het schip van de kapel bezat in het midden van de zuidmuur een ingang en aan weerszijden een spitsboogvenster. De ingang in het zuidertransept was op dat moment al gedicht. Een deel van de zuidmuur van het koor stond nog overeind. Steendruk van R. de Vries Jr. in: C. B. van der Tak 1862.

Afb. 13 Opmeting van de kapel van de Haar in 1892. Sinds 1879 was het schip deels herbouwd, waarbij de zuidmuur meer naar binnen was geplaatst. Opmeting door J. Mulder uit schetsboek XX 47. (RdMz Zeist FTA.)

Afb. 14 Gezicht op de kapel vanuit het zuidwesten in 1892. Het schip van de kerk is sinds 1879 sterk verbouwd waarbij het dak is verlaagd. Foto J. Mulder. (RdMz FTA.)

Afb. 15 De ruïne van de kapel van De Haar. Het muurwerk van het koor was inmiddels vrijwel verdwenen. Boven het verlaagde dak van het schip is de aftekening van het oorspronkelijke schipdak te zien en daaronder die van het tongewelf. De gewitte gevel was oorspronkelijk een deel van de kerkruimte. Uit: Cuypers en Luyten 1910.

Afb. 15a Plechtigheid ter plaatse van het noordertransept tijdens de herbouw van de kapel van De Haar. Aan de oostzijde van de toren is de aftekening van het oorspronkelijke schipdak te zien en daaronder die van het tongewelf. De gewitte gevel was oorspronkelijk een deel van de kerkruimte. Uit: Cuypers en Luyten 1910.

Afb. 16 Transept en koor van de herbouwde kapel in 1899 kort na de voltooiing van de restauratie. In beide transeptarmen stonden nog een zijaltaar. Uit: Cuypers en Luyten 1910.

Afb. 17 Niet uitgevoerd ontwerp voor de vergroting van de kapel van De Haar tot een grafkapel voor de in 1912 overleden Hélin van Zuylen van Nyevelt. Ontwerp P.J.H. Cuypers 1913. Enkel de verwarmingsruimte is (in een later stadium) uitgevoerd. (NAI Rotterdam. Cuyp t359.)

Afb. 18 Niet uitgevoerd ontwerp voor de vergroting van de kapel van De Haar tot een grafkapel voor de in 1912 overleden Hélin van Zuylen van Nyevelt. De gehele kerk zou stenen gewelven krijgen en zijbeuken. Enkel de verwarmingskanalen zijn (in een latere fase) gerealiseerd. Ontwerp P.J.H. Cuypers 1914. (NAI Rotterdam. Cuyp t359.)

Afb. 19 De kapel gezien vanuit het zuidwesten.

Afb. 20 De kapel gezien vanuit het noordwesten.

Afb. 21 De westzijde van de onderste torengeleding met de toegang.

Afb. 22 Fraai gehakte blokken Obernkirchner zandsteen (1898-’99) in de hoekprofilering van de entree.

Afb. 23 Detail van de toegangsdeur met siersmeedijzeren geheng en naald.

Afb. 24 De westzijde van de toren met in de tweede, middeleeuwse geleding het grote portaalvenster met oorspronkelijk maaswerk. De derde geleding is toegevoegd bij de restauratie van 1898-’99.

Afb. 25 De zuidzijde van de toren met de twee middeleeuwse geledingen.

Afb. 26 De zuidzijde van de kerk. Het oude metselwerk van toren en transept is steekt duidelijk af bij het laat-19de-eeuwse metselwerk.

Afb. 27 Gezicht op de toren vanuit het zuidoosten. Bij de derde geleding zijn de spaar-velden naast de galmgaten gevuld met metselmozaïek dat wordt verlevendigd door de toepassing van lichtgekleurde steen (Obernkirchner zandsteen?) in geometrische patronen.

Afb. 28 Detail van het westelijke venster in de zuidgevel van het schip. Obernkirchner zandsteen is toegepast bij het maaswerk, en de neg- en montantstenen. Het gebrandschilderde glas-in-lood venster is vanouds voorzien van een tuimelraampje. Het beschermende harnas met gaas is later aangebracht.

Afb. 29 Gezicht op de zuidzijde van de kerk, met het oude transept en rechts de sacristie.

Afb. 30 Gezicht op het zuidertransept.

Afb. 31 De bij de restauratie van 1898-’99 herstelde entree in het zuidertransept.

Afb. 32 Detail van de geprofileerde negkant van de entree in het zuidertransept, met duidelijk herkenbaar oud en nieuw werk. Het oude werk is gescharreerd.

Afb. 33 Oorspronkelijk midden-16de-eeuws metsel- en lijstwerk van de overhoeks geplaatste steunbeer aan de zuidwesthoek van het zuidertransept.

Afb. 34 Oorspronkelijk midden-16de-eeuws muurwerk dat ter hoogte van de bovenkant steunbeer (linksboven) overgaat in het laat-19de-eeuwse metselwerk in overeenkomstig baksteenformaat.

Afb. 35 De sacristie gezien vanuit het zuidwesten. Links de toegang naar het portaal tussen sacristie en koor. De fraai gemetselde schoorsteen (t.b.v. hoekschouwtje) met getordeerde pijp is verheeld met de overhoekse steunbeer.

Afb. 36 Rechts van de sacristie-schoorsteen de met een koperen kap getooide, getordeerde schoorsteen van de ca. 1927 gebouwde stookruimte tussen transept en het portaal tussen koor en sacristie.

Afb. 37 Nis in de westelijke kopgevel van de sacristie.

Afb. 38 Gezicht op sacristie en kerk vanuit het zuidoosten.

Afb. 39 Gezicht op de oostmuur van het zuidertransept, met daarvoor het platte dak van het portaal en privaat tussen sacristie en koor.

Afb. 40 Het noordertransept.

Afb. 41 Waterspuwer op de noordwestelijke steunbeer van het noordertransept.

Afb. 42 De noordgevel van het schip.

Afb. 43 De noordzijde van de toren.

Afb. 44 De noordzijde van de toren, met het metselmozaïek van de bovenste torengeleding.

Afb. 45 De kerkruimte gezien van achter uit het schip naar het koor.

Afb. 46 De schipruimte gezien naar het westen, met zicht in het torenportaal.

Afb. 47 Gezicht naar het noordertransept.

Afb. 48 Gezicht naar het zuidertransept.

Afb. 49 Gezicht in het koor, in zuidoostelijke richting.

Afb. 50 Gezicht in het koor, in noordoostelijke richting.

Afb. 51 Het basement van de triomfboog aan de noordzijde, met aansluitend de mozaïekvloer en de marmeren lambrisering uit ca. 1927.

Afb. 52 Het kapiteel van de triomfboog.

Afb. 53 Gezicht, in noordwestelijke richting, op de noordwand van het schip. De omgaande marmeren lambrisering vermeldt in chronologische volgorde (te beginnen aan de

noordzijde van de westwand van het schip) de namen en wapenschilden van de heren van De Haar.

Afb. 54 Gezicht, in zuidoostelijke richting, op de zuidwand van het schip. Ter hoogte van de tweede schiptravee eindigt op de marmeren lambrisering de geschiedenis van de heren van De Haar. De panelen rechts daarvan zijn nog leeg.

Afb. 55 Het westelijke raam in de zuidwand van het schip.

Afb. 56 Het middelste raam in de zuidwand van het schip.

Afb. 57 Het oostelijke raam in de zuidwand van het schip.

Afb. 58 Het raam (door P. Wiegersma, ca. 1960) in het sluitvak van de koorsluiting.

Afb. 59 Het beeld met baldakijn en console onder het middelste korbeelstel tegen de noordwand van het schip. Aangebracht bij de verfraaiing van de kapel ca. 1927.

Afb. 60 De console van de vorige afbeelding.

Afb. 61 Beeld onder het korbeelstel tegen de oostwand van het noordertransept.

Afb. 62 Een van de vakken van het tongewelf met beschildering uit ca. 1927.

Afb. 63 Gezicht op het tongewelf in oostelijke richting, gezien vanuit de opening in de oostwand van de toren.

Afb. 64 Het tongewelf bij de koorsluiting.

Afb. 65 Detail van het tongewelf. De samenkomst van de makelaar met de gewelfhouten en naald. De makelaar is ca. 1927 bekleed met eikenhout en decoratief beschilderd.

Afb. 66 Van boven gezien: de aansluiting van de makelaar op de trekbalk in het schip. Ca. 1927 zijn in het schip de bestaande trekbalken verwijderd en vervangen door een koppel baddingen die aan de onderzijde en opzij bekleed zijn met eiken delen.

Afb. 67 Detail van de mozaïekvloer, de gietijzeren roosters van de verwarmingskanalen en de plint van de marmeren lambrisering. Alles daterend uit ca. 1927. Bij de lambrisering is te zien dat onder in de rand van vergulde tegeltjes om de marmeren platen een tegeltje is weggelaten ter ventilatie van de ruimte tussen de (vochtige) muren en de lambrisering.

Afb. 68 Noordertransept. De graftombe van Etienne G.F. baron van Zuylen (1860-1934), “*réédificateur du Haar*”.

Afb. 69 Zuidertransept. De graftombe van Hélin S.G.M.C. baron van Zuylen (1888-1912).

Afb. 70 In de viering ligt de grafzerk van Dirk van Zuylen van de Haar uit 1580. Smeedijzeren hekwerk uit ca. 1927.

Afb. 71 In het koor ligt de grafzerk van Dirk van Zuylen van de Haar uit 1503.

Afb. 72 Het gewelf boven het torenportaal.

Afb. 73 Torenportaal gezien naar het zuiden. Gewelfaanzet en rechts de ca. 1927 decoratief beschilderde negkant van het westvenster.

Afb. 74 De kraagsteen onder de gewelfrib in de zuidoostelijke hoek van het torenportaal. Aan weerszijden de ca. 1929 aangebrachte ‘Knapen-buisjes’ ter bestrijding van de vochtige muren (?).

Afb. 75 De ca. 1927 gelegde mozaïekvloer in het torenportaal.

Afb. 76 Het wijwatervat in het torenportaal.

Afb. 77 Het klokje uit 1717 in de boogopening tussen torenportaal en schip. De ketting dateert van de restauratie 1898-’99. De kroonluchter in de viering is aan een zelfde ketting opgehangen.

Afb. 78 Oostwand eerste torengeleding met luikopening naar schip en tweelicht naar kapruimte.

Afb. 79 De aansluiting van de kap van het schip ter hoogte van het tweelicht in de oostmuur van de toren.

Afb. 80 De kapconstructie boven het houten tongewelf boven het schip.

Afb. 81 Een van de galmgaten, gezien van binnen in de derde geleding van de toren.

Afb. 82 Gezicht in de torenspits.

Afb. 83 De deur van het koor naar het sacristieportaal.

Afb. 84 Het verwarmingstoestel uit ca. 1927.

Afb. 85 De westwand in de sacristie, met lavabomis en links deel van de hoekschouw. Het reliëf onder de nis is mogelijk afkomstig van het ca. 1960 verwijderde kooraltaar (andere mogelijke restanten liggen opgeslagen in het privaat). De marmeren vloer is in 1959 gelegd in verband met de aanleg van de crypte achter de sacristie.

Afb. 86 De sacristie met drielicht in de oostgevel en houten tongewelf. Op de voorgrond het trapgat naar de crypte achter de sacristie.

Afb. 87 Gezicht vanuit het midden van de crypte in westelijke richting naar de toegangstrap. Interieurafwerking door P. Wiegersma.

Afb. 88 Gezicht in de crypte vanaf de toegangstrap.

Afb. 89 Een van de door P. Wiegersma in marmer-intarsia uitgevoerde tombes.

Afb. 90 Door P. Wiegersma in marmer-intarsia uitgevoerde tombe met initialen ‘P.W.’.

Afb. 91 Opmetingstekening van de bestaande toestand van de toren vóór de restauratie van 1898-‘99. (NAI Rotterdam. HAAR t476a)

Afb. 92 Opmetingstekening van de bestaande toestand van het transept vóór de restauratie van 1898-‘99. (NAI Rotterdam. HAAR t476b)

Afb. 93 Opmetingstekening van de bestaande toestand van het transept (binnenzijde) vóór de restauratie van 1898-‘99. (NAI Rotterdam. HAAR t476)

Afb. 94 Bouwtekening, gedateerd 21 maart 1898, gesigneerd J.T.J. Cuypers, “Kasteel van Haarzuylens / kapel met sacristie”. (NAI Rotterdam. HAAR t701)

Afb. 95 Bouwtekening, gedateerd 21 maart 1898, gesigneerd J.T.J. Cuypers, “Kasteel van Haarzuylens / vooraanzicht en doorsnede schip kapel”. (NAI Rotterdam. HAAR t701)